

Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler

Kemalism Model Lesson Book: Civilized Knowledges For The Citizen

Fatma Gürses*

Özet

Cumhuriyet'in kuruluş yılları, ulus-devlet ideolojisinin çerçevesini belirleyen, tarih ve vatandaşlığa ilişkin araştırmaların yapıldığı yıllar olmuştur. Yurttaşlık Bilgisi ders kitapları, ulus-devletin vatandaşını yaratmada temel metinler olarak Türkiye tarihinde yer almıştır. Bu bağlamda çalışmamız, ilk kez 1931 yılında yayınlanan, vatandaşlık kavramının oluşumuna kaynaklık eden Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabının biçimlenmesini, kapsamını ve Türk siyasal yaşamındaki izlerini göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, kitabın yazarı Afet İnan tanıtılmış, kitabın hangi süreçlerden ve kaynaklardan yararlanarak derlendiği gösterilmiştir. Ayrıca Kemalizm'in model bir ders kitabı olarak oluşturmayı hedeflediği vatandaş tanımı, kitaplardan alınan örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Millet tanımı çerçevesinde, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun, vatandaşta temel hangi argümanları kullandığı incelenmiştir. Elde edilen veriler çerçevesinde Vatandaş İçin Medeni Bilgiler'in, yurttaşlık kavramını belirlemedeki etkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, Vatandaşlık/Yurttaşlık, Kemalizm, Milliyetçilik, Eğitim

Abstract

In the first years of Republic, the researches related to history and citizenships and also identifying the frame of Nation-Government ideology are made. Citizenship civics lesson books as main texts in creating Nation-Government citizenship are to be in Turkish history. So this study aims to give a shape the Civilized Knowledges for the Citizen book which helps forming concept of citizenship and published to show its embrace and its traces in political life of Turkish. In this study, the writer of the book, Afet İnan, is introduced and it is showed that the book is gathered together by using which sources and processes. It explains the definition of citizenship which Kemalism as a model lesson book aims to form with the help of the examples from the book. According to the definition of nation, it is researched that the founder staff of Republic used which main argument in the citizenship. According to the gotten datas, it is evaluated the effect of Civilized Knowledges for the Citizen on the identifying citizenship concept.

Key Words: Civilized Knowledges for the Citizen, Citizenship, Kemalism, Nationalism, Education.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, bütün milliyetçilikler gibi kendi tarihini yaratma yolunda, 1920'ler ve 1930'lar boyunca çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla, tek parti yönetimini kapsayan 1930'lu yıllar, aynı zamanda rejime "uyumlu" yurttaş yetiştirme misyonunun Cumhuriyet pedagogları tarafından ele alındığı bir dönemdir. Yurttaş, ders kitaplarında oluşturulan söylem aracılığıyla "inşa" edilmeye

*Yrd.Doç.Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İletişim Fakültesi, e-mail: fatosgurses@gmail.com

Görüş

Akademik Bakış

233

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

çalışılmıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal Atatürk eğitimle, özellikle iki dersin öğretimi ile yakından ilgilenmiştir. Bu derslerden biri Tarih,¹ diğeri Yurttaşlık Bilgisi'dir. Yazımında bizzat yer aldığı ve Afet İnan adıyla basılan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabı, Atatürk'ün yurttaş eğitimine verdiği önemi gösterir. Bu ders kitabı, Cumhuriyet'in kuruluşunda temel argümanları belirlemek açısından önemli bir metindir.

Bu bağlamda çalışmamız, Cumhuriyet vatandaşlığının oluşumunu ve çerçevesini belirleyen bu temel metnin hangi sebeplerle ve içerikle yazıldığını açıklamaya çalışacaktır. Çalışmamızın amacı, önemli bir kaynak olan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında, vatandaşlık kavramının sınırlarının nasıl belirlendiğini ortaya çıkarmak ve kitabın ortaya çıkış serüvenini tarihsel perspektifte açıklamaktır.

Vatandaş İçin Medeni Bilgilerin Yazarı “Afet İnan”

Resmi yurttaşlığın kült metni olan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının yazımı için, Afet İnan'ın “görevlendirilmiş” olması ve bunun nedeni, onun yaşamıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle kitabın oluşum aşamalarına geçmeden önce, yazarı Afet İnan'ın yaşamına değinmek gerektiği görüşündeyiz. Afet İnan'ın annesi Makedonyalı, babası Bulgaristan'ın Şumnu kasabasından ve tahsilini İstanbul Ziraat Mektebi'nde tamamlayan İsmail Hakkı Bey'dir. İsmail Hakkı Bey, önce Rumeli daha sonra Anadolu'da orman memurluklarında, müdürlüklerinde bulunmuş ve bir aralık milletvekili olmuştur. Gelenekçi bir aile köküne sahip Afet İnan, Bursa Kız Öğretmen okulunu bitirmiştir. İlk görevi, İzmir'de ilk mektep öğretmenliğidir. Afet İnan, 11 Ekim 1925 yılında İzmir'de görevli bulunduğu okulda Atatürk'le tanışılır. Atatürk, II.Meşrutiyet yıllarında Afet İnan'ın akrabalarından yardım görmüştür. Bu durum Atatürk'ün Afet İnan'ın eğitimiyle ilgilenmesine yol açar.² Önce Lozan'da daha sonra İstanbul'da bir Fransız mektebinde eğitimine devam eden Afet İnan, burada yaşadığı bir olayı anılarında şöyle anlatmaktadır:

...İstanbul Fransız Kız Lisesi'ne (Notre Dame de Sion) yatılı olarak girdim. Buradaki öğrenim durumu büsbütün başka idi. Öğretmenlerimizin çoğu ve yöneticiler rahibeydi. Alışmadığımız bir disiplin uygulanıyordu. Bütün derslerden çok fayda sağlıyordum. Fakat bazı ders kitaplarında ulusal hislerimi kırıcı cümleler vardı ve bunları öğrenmek istemiyordum. Onun için öğretmene itiraz etmiş ve bunların bizim tarihimiz bakımından doğru olmadığını söylemişim. Rahibe olan öğretmenimiz, tartışmaya girmiyor ve bunları öğrenmem için de ısrar etmiyordu. Bu kitapta Türklerin sarı ırktan, ikinci derece (secondaire) ve barbar bir kavim olduğu yazılı idi. Aynı zamanda resimler de vermiş ve bizlerin tipine hiç benzemeyen kişiler Türk olarak tanıtılmak istenmişti³

1 Atatürk Tarih kitaplarının yazım işine de katılmıştır. Liseler için bu şekilde yazılmış olan dört ciltlik Tarih, ilk ve ortaokulların tarih kitaplarına kaynak olmuştur.

2 Arı İnan; *Prof. Dr. Afet İnan*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2005, s.101.

3 İnan, *a.g.e.*, 99-100.

Görüş

Akademik
Bakış

234

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

Devamında ise Afet İnan kitapta, Türklerin sarı ırka mensup olduğunu ve Asya'da yaşadığını ve buna Küçük Asya dendiğini, eskiden zengin olan bu kıtanın şimdi fakir olduğunu ve bunun nedenin de Türkler olduğunun yazılı olduğunu belirtmiştir. Ve bu bölgenin zenginleşmesinin ancak, Avrupa desteğiyle olabileceğinin anlatıldığını açıklar. Afet İnan, bu kitabı Atatürk'e gösterir ve bundan sonra Türk tarihi ile ilgili araştırmalara başlanır.⁴

Ankara'da ilk görevi, Musiki Muallim Mektebi'nde Yurt Bilgisi ve Tarih öğretmenliği olan İnan, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih bölümünde görevlendirilir. Fakat ayrıcalıklı olarak görev almak istemez. Cenevre Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Bilimler Fakültesi'nde Yakın Çağ ve Modern Tarih Bölümü'ne kaydolarak 1938'de lisans, 1939'da doktora, 1942'de doçent ve 1950'de de profesör olur.⁵ Eğitimi sırasında Atatürk ile telgraf ve mektuplar aracılığıyla üniversitede yaptığı faaliyetler(konferans vb.) konusunda Atatürk'ü bilgilendirmiş; Atatürk'ten de kendini destekleyen ve yardım eden telgraflar almıştır.⁶Bu mektupların içeriği, Afet İnan'ın Türkiye'yi temsil eden bir birey olarak en küçük davranış ve söz biçimine dikkat ederek Atatürk'ü bilgilendirmek ve nasıl davranması gerektiği konusunda danışma niteliğinde olmuştur. Bu yazışmalar, Atatürk'ün Türk tarihi konusunda gerekli akademik yapıyı oluşturma yolunda Afet İnan'ı görevlendirdiğini göstermektedir. Afet İnan, eğitimi sırasında Profesör Pittard ile yakın bir çalışma içine girer ve daha sonra Pittard, Türkiye'ye gelerek Tarih konusunda Atatürk ile çalışır.

“Vatandaş İçin Medeni Bilgiler”in Oluşum Aşamaları

Daha önce “Malumatı Vataniye” veya “Vatani Malumat” adlarıyla, 1943'ten sonra da Yurttaşlık Bilgisi olarak adlandırılan ders için yazılan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabı,⁷ 1931 yılında iki cilt halinde yayımlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk Cumhurbaşkanı sıfatıyla, İsmet Paşa'ya resmi bir yazı göndererek bu kitabın basımını istemiştir:

Başvekil İsmet Paşa Hz.ne,

Vatan çocuklarını iyi vatandaş olarak yetiştirmek için klasik tahsil programları arasında yer alan yurt bilgisinin ehemmiyeti malumdur. Yurt bilgisi notları olarak muallim Afet Hanım tarafından şimdiye kadar neşredilen intihap, vergiler, askerlik ve vatandaş için medenî bilgiler kitaplarının lüzumlu kısımlarını bir araya getirerek ve (vatandaş için medenî bilgiler) kitabının birinci cildi olarak yeniden basılmak üzere tertibini tavsiye ettim.

Devlet teşkilatının, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, hükümetin, Hususî idareler ve belediyelerin nasıl olup kuruluşu, nasıl işlediğini, Şirketler ve banka-

4 İnan, *a.g.e.*, 101.

5 Şevket S. Aydemir, *Tek Adam Cilt III*, Remzi Kitabevi, 24.Baskı, İstanbul 2008, s.463.

6 Bkz. Arı İnan; *Prof. Dr. Afet İnan*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2005.

7 Atatürk'ün 30. yıldönümünde Afet İnan, elindeki notları da birleştirerek *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları* adıyla yayınlamıştır.

Gazi

Akademik
Bakış

235

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

larla eski kapitülasyonlar, siyasî fırkalar ve aile bahislerini ihtiva eden ve Recep Bey tarafından yeni yazılan kitap da aynı kitabın ikinci cildini teşkil eder.

Bu iki kitabın Maarif vekâletince tesbit edilmiş olan mekteplerin muayyen sınıflarında okutulması muvafık olur. Ders programlarına ilâve edilmek üzere her iki kitabın fihristleri baplı olarak takdim edilmiştir.

Her iki kitap hiçbir şey mukabilinde olmaksızın sahipleri tarafından Maarif vekâletine terkedilmiştir. Kitaplar yazılırken ve yazıldıktan sonra bizzat alâkadar oldum; bunların, yazılmalarında takip edilen maksatlara hizmet edecek kıymet ve mahiyette olduklarını bilhassa kaydederim.

Bu kitabın okutulacağı sınıfların yukarısına geçmiş olan talebeye de mekteplerini bitirmeden evvel programlara ilâve olarak okutulmasını çok faydalı bulurum. Bundan başka bu kitapların memlekette yurtdaşlara okutulması için revaç temin edilecek her tetbirin kıymetli olacağı kanatinde bulunuyorum.

Bu mülâhazaları Hükûmetin takdirine ve Maarif Vekaletinin usulü dahilince yapacağı tetkikat ve alacağı mukarrata terk ediyorum Efendim.⁸

Atatürk'ün belirttiği üzere *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Afet adıyla yayınlanan birinci kitap (birinci cilt), Kütahya Mebusu Recep Peker tarafından hazırlanan ve onun adıyla yayınlanan ikinci kitap (ikinci cilt) olarak düşünülmüştür. İkinci kitapta, Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet teşkilatının işleyişi; vatandaşların bu teşkilat içinde hak ve ödevleri; bu haklarını nasıl kullanacakları, ödevleri nasıl yerine getirecekleri anlatılmıştır. Birinci kitap ise, Atatürk'ün isteği üzerine⁹ "Afet" adıyla *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* olarak basılmış ve okulda yurttaş eğitimi açısından dönüm noktasını oluşturmuştur. Kitap ilk kez, Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Dairesi'nin 7.9.1931 tarih ve 2917 numaralı emriyle 40 bin adet basılmıştır.¹⁰ Büyük ölçüde Atatürk'ün düzeltmelerini içermesi ve kendi el yazısıyla birçok bölümünü kaleme alması nedeniyle araştırmamız sırasında *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının günümüz baskılarında, Mustafa Kemal Atatürk adıyla çoğunlukla basılmış ve literatürde bu kitabın Atatürk'ün yazdığı kitap olarak ifade edildiği görülmüştür.¹¹ Afet inan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının "İzah" başlıklı bölümünde kitabın nasıl yazıldığını şöyle açıklar:

- 8 Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 1-2. Belgenin aslı için Bkz. Ek 1.
- 9 Özankaya'ya göre, okuyucuların tam bir özgürlük ortamında irdelenip eleştirilebilmesi için kendi adıyla değil, iznini aldığı Prof. Afet İnan'ın adıyla *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının yayınlanmasını uygun gören Atatürk, yalnız ortaöğretim öğrencilerine de değil tüm yetişkin yurttaşlara bu kitabın ulaştırılmasını istemiştir Bkz., Özer Özankaya, "Yurttaş İçin Medeni Bilgiler" ya da Çok-Partili Dönemde Rafa Kaldırılan Demokrasi Dersleri", *Mülkiye*, Cilt:XXVI, Sayı, 233, Mart-Nisan 2002, Ankara s. 98.
- 10 Aynı kitap Maarif Vekâleti Milli Talim Terbiye Dairesinin 27/6/1933 tarih ve 3113 numaralı emriyle üçüncü defa olarak 25.000 adet daha basılır.
- 11 Atatürk'ün gerek kendi yazdığı gerekse Afet İnan'a yazdırdığı notların tümünün kitaba girdiği ve kitabın önemli bir bölümünü oluşturduğunu göz önünde tutarsak Mustafa Kemal'in *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*'in asıl yazarı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat burada Afet İnan'ın da kitabın yazımında büyük ölçüde katkısını olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Görüş

Akademik Bakış

236

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

İnsanlar tanıdıkları bildikleri şeyleri severler ve sevdikleri şeylerle alâkadar olurlar. Bu sebeble Yurtbilgisinin vatandaşlarda memleket sevgisini beslemek noktasından çok ehemmiyeti vardır. Yurtbilgisi notlarından; intihap, vergi, askerlik kısımlarını memleketimizin büyük zatlarından lûtfkâr yardımlarile birer kitap halinde toplamış ve Himaye-i Etfal Cemiyeti menfaatine ayrı ayrı bastırmıştım. Bunlardan sonra Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ismi altındaki kitapta aynı suretle bastırıldı. Bütün bunları her zaman değişen kanunlara ait tafsilâttan ayırarak bir araya topladım. Bu suretle esas mefhumlar bir cilt altına girdi. Alâkalı kanunlar hûlasası ayrıca lâhika olarak bastırılacak ve bunlarda değişiklik olunca lâhikalarda tadilât yapılacaktır.¹²

Kitaptaki fikirlerin pek çoğu genellikle "Atatürk'ün sofrası"nda ve çevresinde bulunan davetli devlet adamları, askerler, hukukçular, yazarlar ve diğer aydın kişiler tarafından ortaya atılmış veya tartışılmıştır. Atatürk'ün isteği üzerine İnan, Fransız Lisesi'nde okuduğu *Instruction Civilique* adlı kitaptan çeviriler yapmıştır. Atatürk aynı zamanda, benzer konularla ilgili Cumhurbaşkanı genel sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu'na Almanca'dan çeviriler yaptırmış, Fransızca ve Türkçe'den okuduğu konuları da Afet İnan'a ya da genel sekreterine yazdırmıştır. Bundan başka Afet İnan, konuyla ilgili kitaplar okumuş ve çeşitli çeviriler yapmıştır. Anılarında, bu şekilde hazırlanan notlarını derste nasıl kullandığını şöyle açıklar:

Yurt bilgisinin konularına göre yukarıda açıkladığım şekilde hazırlanırdı. Ben bunları ders planıma uygun olarak düzenledim. Bir kısmını ise broşür olarak bastırır, öğrencilerime dağıtırdım. Fakat bu konuların asıl ilgi çekici yönü, Atatürk'ün toplantılarında bulunanlar arasında tartışmaların yapılması idi. Devlet adamları, askeri erkân, hukukçular, edipler ve günün diğer aydın kişileri arasında konu ortaya atılır, herkes düşüncesini ve bilgisini açıklama fırsatı bulurdu. Bu konuşmalar çok yararlı ve özellikle benim için çok öğretici idi. Elimde daima kâğıt kalem bulunduğu için de hemen her şeyi not ederdim. Ayrıca bir tarif veya bir mesele üzerinde daha etraflı konuşulması için sorular yazdırılır ve davetlilerin ertesi akşama hazırlıklı gelmeleri sağlanırdı.¹³

Böylelikle *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabı, 1929-1930 yıllarında Yurt Bilgisi'ne ilişkin çeviri, çeşitli notlar, Atatürk'ün, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun ve Afet İnan'ın el yazılarıyla tutulmuş notlar, daktilo edildikten sonraki notlardan oluşmuştur. Bu belgelerden yararlanılarak hazırlanan broşür ve kitaplar ise şunlardır:

1. Broşür ve risale şeklinde."Türk Çocuklarına Yurt Bilgisi Notları" (Ankara, 1929).

2. Her konu için ayrı kitap olarak *Intihap, Askerlik Vazifesi, Şirketler ve Bankalar, Vergi Bilgisi*. Bu dört kitap 1930'da İstanbul'da basılmıştır. Bu kitapla-

12 Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

13 Arı İnan; *Prof. Dr. Afet İnan*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2005, 102.

Gazi

Akademik
Bakış

237

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

rın hepsi Himaye-i Etfal derneğine Askeri liselerde okuyan asker yetimlerine ve Musiki Muallim Mektebi'nden yüksek istidat gösterecek iki öğrencinin öğrenimlerini tamamlamaya ve Sultan Ahmet Fakir Çocuklarına Bakım Derneği'ne verilmiştir.

3. Bütün konuların toplu basımı 1930'da 141 sayfa olarak *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* adını taşımıştır. 1931'de basılana ise İntihab-Vergi-Askerlik ilave edilmiştir.

4. *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* adıyla basılanlar, Maarif Vekaleti Milli Talim Terbiye Dairesi'nin emriyle 7.6.1932 tarih ve 1908 numaralı emriyle 191 sayfa, 27.6.1933 tarih ve 3113 numaralı emriyle 302 sayfa olarak basılmıştır.

5. 1969-1988-1998 yıllarında *Medeni Bilgiler* adıyla basılmıştır.¹⁴

Medeni Bilgiler ve M. Kemal'in El Yazıları (1998) adlı kitabın sonuç bölümünde Afet İnan, "Medeni Bilgiler" in bütün belgeleriyle bu kitapta yayınlanmış olduğunu belirterek, kitabın yazılma serüvenini şöyle özetler:

Böylece Atatürk'ün el yazılarıyla ispatlanmış konular, O'nun fikirleri olarak tarihte yer alacaktır. Şahidi olduğum konuları benim çalışma hissemi belirterek açıklamış bulunuyorum. Bu suretle tarihi bir sorumluluğu yerine getirmekle mutluyum. Bu münasebetle şunu da söylemek istiyorum ki, meslek hayatımın başlangıç senesinde Atatürk ve arkadaşlarıyla bu konuları çalışmış olmak ve nihayet O'nun tavsiyesi ile, benim adıma bunların yayınlanması bana sonraki yıllarda çalışmalarına hız vermek için olumlu ve itici bir kuvvet niteliği sağlamıştır. Bu bakımdan gerek Atatürk'ün sağlığında yüksek öğrenimimi tamamlamak, gerekse O'nun ölümünden sonra doktora yaparak (1939) üniversite kariyerimi bütün dereceleri ile tamamlamak suretiyle meslekî vicdan huzuruna kavuştum¹⁵

Hasan Ünder'e göre, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında dönemin aydınlarının bizzat yazdığı kısımlar bulunmaktadır. Bunlar, "Türkiye'de Cumhuriyet Nasıl Oldu?" başlıklı bir bölümde (s.34-43)¹⁶ Tefik Bıyıklıoğlu; "Askerlik Vazifesi" (163-186) adlı bölümde İsmet İnönü ile Fevzi Çakmak'ın bazı cümle veya paragrafların sahibi olduğuna ilişkindir. Kitapta İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Bakan Cemal Hüsnü Taray'ın askerlikle ilgili görüşleri de yer almıştır.

14 İnan, a.g.e., 103-104.

15 A. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları* (haz. Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural), Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 423.

16 Bkz., Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Ünder, Afet İnan'ın kaynaklar arasında adını belirtmediği, bir ansiklopediden ve *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*'den önce ortaokullarda hemen hemen tek ders kitabı olarak okutulan Mehmet Emin Erişirgil'in *Yurt Bilgisi*¹⁷ adlı kitabından söz etmektedir. Goltz'un *Milleti Müsellaha* adlı kitabı, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*'in başka bir kaynağını oluşturmaktadır.¹⁸

Buraya kadar ders kitabının oluşumunda hangi kişiler, olaylar, belgeler ve metinlerin belirleyici olduğunu incelemiş bulunuyoruz. Bundan sonra, ders kitabındaki "vatandaşlık" kavramını hangi çerçevede belirlendiğini açıklamaya çalışacağız.

Cumhuriyet Yurttaşlığı İçin Temel Metin: "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler"

Batılı tarih tezlerinin doğru kabul edilip okullarda okutulması yerine, *milli* bir tarih yazılması gerektiğini savunan Atatürk'e göre, 15.yüzyıldan beri ırkçı, Batılı tarih yazarları, "Batılı Tarih Tezine" göre medeniyetin başlangıcı olarak Yunan Medeniyeti'ni vermektedir. Batılı tarih görüşünde Türkler, Orta Asya'daki göçebe aşiretler olarak anlatılmakta ve ırkçı antropolojik yaklaşımlarla bir ırk aidiyetine oturtulmaya çalışılmaktadır. Buna karşı Kemalist söylem ülke, din ve etnisiteyi birbirine eklemeyerek Türklüğe yeni bir tanım getirir. Bu amaçla Atatürk, Türk ulusunu odak alarak Türk tarihini araştırmak, Cumhuriyet'in temel amacı olan ulus-devlet yaratma sürecine tarihsel bir referans oluşturmak için 1923 yılında, İstanbul Üniversitesi Profösörler kuruluna "Ulusal bağımsızlığı bilim alanında da tamamlama" görevi verir. Tarih alanındaki bu gelişmelerin yanı sıra, milletin oluşum sürecinde önemli bir unsur olan "dil" konusunda da reformlara yönelir.¹⁹

17 Maarif Vekâleti Müsteşarı olan Mehmet Emin, 1930 yılında Maarif Vekâleti ve Talim Terbiye Dairesinin 16 Ağustos 1926 tarih ve 1302 numaralı kararı ile liselerin birinci devreleri ve ortaokul ve lise sınıflarının ikinci ve üçüncü sınıfları ve kıs-erkek muallim mekteplerinde okutulmak üzere *Yurt Bilgisi* kitabı hazırlamıştır. (Bkz. Mehmet Emin, *Yurt Bilgisi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1930). Bu kitap araştırmamız sırasında gözden geçirilerek *Medeni Bilgiler* kitabıyla büyük benzerlikler görüldüğü tesbit edilmiştir. Aynı zamanda araştırmamız sırasında *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının yayınlanmasından önce, Muallim Abdülbaki(1929) tarafından ilköğretim dördüncü sınıfları için hazırlanmış *Yurt Bilgisi* kitabına da rastlanmıştır.

18 Bu konuda Bkz., Hasan Ünder, "Milleti Müsellaha ve Medeni Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, Sayı 192, Aralık 1999, Ankara s. 49-56.

19 Bu gelişmelerin başlangıcı, Osmanlı döneminde Osmanlıca harflerin ıslahına ilişkin ilk kez 1862'de Münif Paşa'nın bir konuşmasında ortaya atılır. II.Meşrutiyet döneminde bazı Jön Türk yazarları (Hüseyin Cahit Yalçın, Celâl Nuri İleri, Abdullah Cevdet gibi), Latin alfabesinin kabulünü savunurlar. Enver Paşa ise, Osmanlıca harflerin ıslah edilmiş bir şeklini orduda dener. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, dile yönelik çalışmaların hız kazandığı görülür. 1923'ten sonra İktisat Kongresi'ndeki ve Şubat 1924'te Millet Meclisi'ndeki tartışmalar Latin harflerinin kabulüne karşı muhalefetin izlerini taşır.

Gazi

Akademik
Bakış

239

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

Bu bağlamda oluşturulan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabı 16 bölümden oluşur: Millet (Türk Milleti'nin Mütalâası); Devlet; Cumhuriyet; Türkiye'de Cumhuriyet Nasıl Oldu?; İlk Hak, İlk Vazife ve Hak ile Vazifenin Münasebeti; Vatandaşa Karşı Devletin Vazifeleri; Hürriyet, Bağlılık (*Solidarité*); Çalışmak-Meslek; Vatandaşın Devlete Karşı Başlıca Vazifeleri; İntihap (İntihap Hakkında Umumî Bilgiler); Vergi Hakkında Umumî Bilgiler; Askerlik Vazifesi; İntihap (Türkiye'de Mebus İntihabatının Kanunen Sureti Cereyanı); Vergi; (Türkiye Cumhuriyeti'nde Vergi Sistemi); Askerlik (Askere Girmeden Evvel ve Girdikten Sonra Askerlik Muamelelerine Dair Kısa Bilgiler) ve Hürriyet.²⁰

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler'in ulus anlayışı, sözleşmeyi temel alan ulus anlayışıyla kurmak istediği ilişki nedeniyle sorunlu bir kavramsallaştırmaya dayanır. Sözleşmecî ulus yapısı, farklı kökenden insanları, "yurttaşlar birliği" şeklinde algılar. Topraksal açıdan süreklilik gösterir. Ortak tarihsel geçmişe gönderme yapar. Sınırları az çok istikrarlı topraklardan (vatan) hareket eder. Geçmişte ve bugünde sahip olunan toprakların sürekliliği, "vatan" anlatısını ve bu anlatıya dayalı yurttaşlar topluluğu tasavvurunu nispeten daha tutarlı kılar. Oysa Türkiye için sözleşmecî yurttaşlık anlayışında, "tarihsel vatan" olarak Orta Asya geçmişine yapılan gönderme, ulusu Türk unsurlardan arındırarak sözleşmecî/siyasal ulus kavrayışını sorunlu kılar.²¹ *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabı millet tanımını, "kültür"ü öne alan bir tanımlama biçiminde yapar. Kitabın ilk konusunu oluşturan "Millet" bölümünde, "bir harstan (kültürden) olan insanlardan mürekkep cemiyete millet denir dersek milletin en kısa tarifini yapmış oluruz" denmektedir. Millet; dil, kültür ve ülkü birliğine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasal ve sosyal birlik olarak tanımlanır. Atatürk'ün millet anlayışının en açık ve ayrıntılı şekilde ifadesi olan sözleşmecî olma iddiasındaki bu tanım, onun subjektif ve kültürel millet anlayışını benimsemiş olduğunu ifade eder. Kitabın "Türklerin Menşei, Teşekkülleri Tarzı" bölümünde, Türklerin kökeni şöyle açıklanır:

Türk milletinin her kişisi, birtakım farklarla ve fakat umumî surette birbirine benzer. Bazı yapılaş farklarını ise tabii bulmak gerekir. Çünkü, Mezopotamya, Mısır çöllerinden başlayan malûm tarihten evvel Sibiryâ bozkırlarından başlayan Ortaasya, Rusya, Kafkasya, Anadolu, dünkü ve bugünkü Yunanistan, Girit, Romalılardan evvel Orta İtalyada, velhasıl Akdeniz sahillerine kadar yayılmış ve yerleşmiş bu başka başka iklimlerin tesiri altında, başka başka cinslerle²² binlerce sene yaşamış, kaynaşmış olan bu kadar eski ve bu kadar büyük bir insan cemiyetinin bugünkü çocuklarının tam tamamına birbirlerine benzemeleri mümkün müdür.²³

20 *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*'in CHP Genel Sekreteri Recep Peker tarafından hazırlanan ikinci cildinde Teşkilat-ı Esasiye; Türkiye Büyük Millet Meclisi; Meclisin İşlemesi; Heyeti Umumiye; Kanun; Bütçe; Muhasabet Divanı; Devlet Şûrası; Siyasî Fırkalar; Hükümet Teşkilâtı; Adliye; Temyiz Mahkemesi; Ticaret Davaları; Avukat ve Baro; Dahiliye; Vilâyetlerin Hususî İdaresi; Belediyeler; Köy; Memurlar; Hariciye; Eski Kapitülasyonlar; Maarif; Maliye; Nafia; İktisat; Şirketler; Bankalar; Sıhhiye ve İctimaî Muavenet; Aile, Milli Müdafaa bölümleri yer alır. Bkz. Recep Peker, *İnkılab Dersleri*, T.C. Maarif ve Derleme Müdürlüğü, 1935.

21 Fûsun Üstel, *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 229.

22 Cins kelimesi burada ırk anlamında kullanılmıştır.

23 Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 9

Bu açıklama, Türk Milleti'nin eskiye dayanan ve birçok uygarlıkla karışmış; "ırk" olarak bazı farklılara sahip olmakla birlikte, genel olarak benzer özelliklerinin olduğunu belirtir. Türkler geniş bir coğrafyaya yayılmış, çok eski zamana uzanan bir kökene sahip olarak tasavvur edilir. "Türk Milleti'nin Mütaleası" başlığı ile yer alan bölümde, Türk Milleti'ni oluşturan etkenlerin Türk dili, Türk yurdu, Türklerin kökeni ve oluşum biçimleri olarak sıralandığı görülmektedir. Kitapta, genel olarak belirtilen

Türk Milleti'nin oluşumu şöyle betimlenir:

- a)Zengin bir hatırat mirasına sahip bulunan,
- b)Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvakkatte samimi olan;
- c)Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir.²⁴

Özetle millet; ortak bir tarih, beraber yaşama istek ve inancında olan topluluk olarak; devlet ise, kendine özgü "kuvvet"i olan ve belli bir alanda yerleşmiş mevcudiyet olarak tanımlanır.²⁵ Öğrencilere milli aidiyet duygusu, ölçüsüz ve abartılı bir üslupla Türklerin eskiden beri en uygar, en savaşçı, en bağımsız, kısaca en büyük olduğuna dair güven duygusu verilerek aşılanır. Afet İnan, "Milli His" başlıklı bölümde bu durumu şöyle betimler:

Bir işin ahlâkî bir kıymeti olması, ayrı ayrı insanlardan daha ulvî bir membadan sadır olmasıdır. O memba; cemiyettir, millettir. Filhakika, ahlâkiyet, hususî fertlerden ayrı ve bunların fevkinde, ancak içtimaî millî olabilir. Millet in içtimaî nizam ve sükûnui hal ve istikbalde refahı, saadeti, selâmeti ve masuniyeti, medeniyette terakkî ve tealisi için insanlardan her hususta alâka, gayret, nefsin ferağatini ve icap ettiği zaman seve seve nefsinin fedasını talep eden millî ahlâkiyet icapları, o millet efradı tarafından adeta muhakeme edilmeksizin vicdanî, hissî bir saikle yapılır. En büyük millî his, millî heyecan; işte budur. Millet analarının, millet babalarının, millet hocalarının millet büyüklerinin; evde, mektepte, orduda, fabrikada, her yerde ve her işte millet çocuklarına, millet in her ferdine bıkmaksızın ve mütemadiyen verecekleri millî terbiyenin gayesi işte bu yüksek millî hissi sağlamlaştırmak olmalıdır... Türkler İslâm dinini kabul etmeden evel de büyük bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din; ne Arapların; ne aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de sairinin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine tesir etmedi. Bilâkis türk milletinin millî bağlarını gevşetti; milli hislerini, milli heyecanını uyuşturdu.²⁶

Burada ahlâk, dinsel kaynaklarından kopararak dünyevileştirilir, daha sonra ise millîleştirilir. Söz konusu millîleştirme işlemi, ahlâkî, seküler bir kutsallıkla buluşturulur. Başka bir anlatımla "millî his", "dini his" in yerine geçen bir karşı kutsallık alanı oluşturur. Bu hiss in sağlanmasında ise, ordu, aile, okul

24 Afet, a.g.e., s. 17.

25 Afet, a.g.e., s.20.

26 Afet, a.g.e., 11.

Görüş

Akademik
Bakış

241

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

temel görevliler olarak seçilir ve toplumun her alanında bu hissin yaratılması için “milli terbiye” yolunda gidilmesi gerekliliği vurgulanır. Din birliğinin, ulus oluşumundaki rolü kabul edilmez. Böylece, İslamiyet öncesi, İslamiyet sonrası tarih anlatısındaki “Türkler”in bütünü itibariyle Müslüman olduğu kabulü, bir yandan Müslüman olmayana ulus tanımından dışlayarak ve Araplarla Acemleri de, modern öncesi ümmet ve modern millet hiyerarşisine dayalı olarak “öteki”leştirilir. “Arap”²⁷ sözcüğünün kullanımı ise, çatışma dönemlerine saklanır. Uyum dönemlerinde sadece “Müslümanlar”, “Osmanlılar” hatta “Türkler” vardır.

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabının yazıldığı dönem ve koşullar nedeniyle ayrımcılıktan uzak durma gayreti içinde, bütünlleştirici ve kapsayıcı olma iddiasında olduğu söylenebilir. Ulus-devletin kuruluşunun “gergin” ve oldukça dikkatli davranılması gereken bir dönem olması, bu yaklaşımın en önemli nedenidir. “Medenî His” başlıklı bölümde, Türk Milleti: “a) Siyasi varlıkta birlik; b) Dil birliği; c) Yurt birliği; d) Irk ve menşe birliği; e) Tarihi karabet; f) Ahlâki karabet” olarak, özelliklerin bir araya gelmesiyle oluştuğu belirtilir. Diğer milletlerde ise, bunların hepsinin birden olmadığı savunulur. “Kürtlük”, “Çerkeslik” gibi yanlış “adlandırmalar” istibdat döneminin bir ürünü olarak sunulur ve “düşman”ın yani dış mihrakların, “iç düşman” olan “mürteci” üzerindeki yönlendirmelerinin sonucu olduğu belirtilir. Öte yandan söz konusu unsurlara ilişkin “bu millet efradı” ifadesi; Kürtler, Çerkesler, Lazlar ve Boşnaklar’ın bu kez “ulus” olarak konumlandığını gösterir.²⁸ Cumhuriyet’in kuruluş döneminin “öteki”sini oluşturan ve ders kitaplarında ayrı bir başlık altında yer alan “ecnebi” belirsizliği, aileye tehdit oluşturma potansiyeline sahip olarak görülür.

Türk ulusunun tarihsel vatanı ve Türkler’in kökenine ilişkin açıklama ve göndermelerle, organik bir ulus anlayışının benimsendiği görülmektedir. Burada “tarihsel vatan”ın büyüklüğüyle buluşan, “Büyük Türklük” anlatısının önemli bir katkısı vardır. “Türk Yurdu”na ilişkin olarak kitapta şunlar söylenir:

Türk milletini Asyanın garbında ve Avrupanın şarkında olmak üzere kara ve deniz sınırları ile ayırt edilmiş, dünyaca tanınmış bir yurtda yaşar. Onun adına *Türkelî, türk vatanı* derler. Türk yurdu daha büyüktü. Yakın ve uzak zamanlar düşünülürse Türke yurtluk etmemiş bir kıt’a yoktur. Bütün dünyada Asya, Avrupa, Afrika türk atalarına yurt olmuştur. Bu hakikatler eski ve hususile yeni tarih vesikaları ile malûmdur. Fakat bugünkü türk milletini, varlığı için bugünkü yurdundan memnundur. Çünkü; derin ve şanlı geçmişin; büyük, kudretli atalarının

27 Copeaux, tarih ders kitaplarında Arapların ayrı bir tanımı olmadığı sonucuna varılabileceğini, Türk ve Arap halkının çok uzun süre iç içe yaşamış olmasından dolayı Türklerin onları yabancı ya da komşu gibi bile görmediklerini, güçlü bir kaynaşma sonucu Arapların, Türkler tarafından ayrı algılanmadıklarını iddia eder. Komşu olarak Arap, düşman olarak Arap, kökten yabancı gözükmektedir; ama Türkler tarafından benimsenen İslam geçmişi bu yabancıyı ayırmakta güçlük çekmektedir. Bkz., Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 242.

28 Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 13-16.

mukaddes miraslarını bu yurttan muhafaza edebileceğine çok fazla zenginleştirilebileceğine emindir. *Vatanımız, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasî sınırlarımız içinde yurttur. Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir kütledir.*²⁹

“Vatan/yurt”u tahayyül etmek ve oradan hareketle bir “ulus” ve “yurttaşlar topluluğu” oluşturma konusunda *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, dönemin Türk tarihine dönük araştırmalarından sıklıkla yararlanmıştı. “Türkiyede Cumhuriyet Nasıl Oldu?” adlı bölümde cumhuriyet ile eski yönetim arasındaki farklar sıralanarak yakın tarih özetlenir:

...bütün vatan haricî düşmanlardan temizlendi. Saltanat ve hanedan, milletin azîm fedakârlıkla kazandığı muzafferiyetlerden sora yine tahtlarında kalmak ve sefahet ve cehaletleriyle milleti yeniden felâkete atmak istiyorlardı. Davet edildiğimiz sulh konferansına padişahın hükûmeti sıfatı ile birtakım murahhaslar iştirak ettirmek cür'etinde bulunan adamlar oldu. Artık bir şekilden ibaret kalan saltanatı ilga etmek zamanı gelmişti. Diğer taraftan ise son Osmanlı padişahı düşmanların himayesine iltica ve bir düşman gemisile memleketten kaçıyordu.³⁰

Cumhuriyet'in geliştirilmesi için “devletçilik” ilkesinin uygulanma gerekliliği ise şöyle açıklanır:

Cumhuriyetimiz henüz çok gençtir. Maziden kendine miras kalan bütün hayatı işler, zamanın mecburiyetlerini tatmin edecek derecede değildir. Siyasî ve fikrî hayatta olduğu gibi iktisadî işlerde de fertlerin teşebbüsleri neticesini beklemek doğru olamaz. Mühim ve büyük işleri ancak milletin umum servetine ve devletin bütün teşkilat ve kuvvetine istinat ederek; millî hâkimiyetin tatbik ve icrasını tanzim ile muvazzaf olan hükûmetin mümkün olduğu kadar üzerine alıp başarması tercih olunur.³¹

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, devletin “vesayet” ile ülkeyi kurmak ve yönetmek zorunda olduğunu ve bunun için de “devletçilik” ilkesinin sadece ekonomik alanda değil siyasî ve fikrî alanda da devam ettirilmesi gerektiği vurgusunu yapmaktadır. Devamında da benimsenen devletçilik anlayışının “mümkün olduğu kadar az zaman içinde milletin umumî ve yüksek menfaatleri” için gerekli görüldüğü belirtilir. Demokrasinin tarihçesinin anlatıldığı bölümde, Türklerin demokrasiye sahip en eski milletlerden biri olduğu vurgulanır:

Türk milleti en eski tarihlerinde, meşhur kurultaylarla, bu kurultaylarda devlet reislerini intihap etmelerile demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir. Son tarihi devletlerde, başlarına geçen padişahlar, bu usulden ayrılarak müstebit olmuşlardır.³²

29 Bu bölüm metinde, özellikle italik yazılarak vurgulanmıştır. Bkz. Afet, *a.g.e.*, s. 8-9.

30 Afet, *a.g.e.*, s. 40.

31 Afet, *a.g.e.*, s. 58.

32 Afet, *a.g.e.*, s. 26.

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler'e göre, hükümdarların temsil ettiği Osmanlı geçmişi demokrasi bakımından duraklama olmuştur. Demokrasinin siyasi içerikte olduğunu, "Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa siyasidir" düşüncesine ek olarak demokrasinin fikrî temeli üzerinde de durulur. "Demokrasi memleket aşkıdır aynı zamanda babalık ve analıktır" cümlesi ile vazgeçilmez oluşu gösterilmeye çalışılır. "Demokrasiye Muhalif Asri Cereyanlar" başlığı altındaki bölümde ise, "Bolşevik nazariyesi, ihtilâlcî sendikalizm nazariyesi, menfaatlerin temsili nazariyesi"³³ olarak üç tehlikeye işaret edilir ve hürriyetin önemi şöyle açıklanır:

Türk, istibdat ve esaret zincirlerini parçalayabilmek için dahilî ve haricî düşmanlar karşısında hayatını ortaya attı; sayısız fedakârlıklara katlandı; muvafak oldu; ancak onsan sora hürriyetine sahip oldu. Bu sebeble hürriyet Türkün hayatıdır.³⁴

Savaştan yeni çıkmış ve işgalden kurtulmuş bir ülkenin yaşadığı gerilimin izleri, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında görülmektedir. Ulusal kimliğin ve yurttaşlar topluluğunun inşasının nihai hedefi olan "biz" bilincinin yurttaşlar tarafından içselleştirilmesi, söz konusu bilincin besleneceği bir "öteki" yaratmıştır. Ders kitaplarında yer alan "öteki"nin tarif ve işaretlenmesine dayalı gerçek ya da kurgusal tehdit teması, ulusal dayanışma ve bütünlüğü pekiştirme yolunda işlevsel bir önem kazanmıştır. Cumhuriyet'in "iç düşman"ı ya da "öteki"si yakın geçmişin temsilcileri ve işbirlikçileridir. Ders kitaplarında, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte, iç düşman sorununun çözüme kavuşturulmuş olduğu görünmektedir. Yeni düşmanlar ise haydut, hırsız ve kaçakçılardır. "Dış düşman" konusunda egemen söylemde, genelde reel politika gereklerine dayalı bir pragmatizm dikkati çeker. Düşman devletin "ev"leri basan aile üyelerine kötülük yapan ve "huzur"unu kaçıran süngülü neferlere vurgu yaparken, Batılı devletlerin adları genelde açıkça telaffuz edilmez. Batılı devletlerin, "itilaf devletleri" ya da "işgal orduları" gibi genel bir tanımlama içinde yer almasına karşılık, Yunan işgali ayrıntılarıyla anlatılır. Erken Cumhuriyet döneminde Kurtuluş Savaşı anlatısıyla beslenen "dış düşman" temsili, 1930'larda giderek anonimleşir.³⁵ Kitapta, Fransız ihtilalini getirdiği İnsan Hak ve Hürriyetlerini içeren hürriyet biçimleri sıralanarak bu özgürlüklerden, "Vicdan Hürriyeti" vurgulanır: "...din muhafızlığı kisvesine bürünenlerin, hakikati düşünebilenler, söyleyebilenler hakkında reva gördükleri zulüm ve işkenceler, insanlık tarihinde daima kirli facialar olarak kalacaktır."

Türkiye Cumhuriyetinde, her reşit dinini intihapta hür olduğu gibi, muayyen bir dinin merasimi de serbesttir... tekkeler ve zaviyeler ve türbeler kanunla

33 Menfaatlerin temsili nazariyesi ile bazı meslek, sanat ve iş adamlarının mecliste ayrı ayrı kendilerini temsil etmeleri gerektiğine dair istekleri olduğunu bu yapıldığı takdirde birkaç grubun birleşerek kendi çıkarları için çalışacağını ve bunun olmaması gerektiğini vurgular.

34 Afet, a.g.e., s. 67.

35 Füsün Üstel, *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 209-214.

kapatılmışlardır. ...Şeyhlik, dervişlik, çelebilik, halifelik, ...memnudur. Çünkü bunlar irtica membaları ve cehalet damgalarıdır. Türk milleti böyle müesseselere tahammül edemezdi ve etmedi.³⁶

Bu bölümde yeni devletin pozitivizmin gereklerine uygun yurttaş anlayışı ve "laiklik" vurgusu görülmektedir. Kitabın ilerleyen bölümlerinde "Hoş Görmeçlik, Taassupsuzluk" başlığı altında bu konuya tekrar dönülür. Özellikle bu bölümde bazı insanların "istikbali mazinin arasında görmekte" olduğu, bunu aşmanın yolunun ise "terbiye"den geçtiği belirtilir. Kemalistler, ülkedeki ege-men din söyleminde sıyrılan bir bakış sunmaya çalışmışlar ve kuruluş döneminin "kurucu" misyonundan dolayı mesafeli bir söylemi benimsemişlerdir.³⁷

Hegomanyacı sınıf-toplum ilişkileri, aslında devlet, kültürel kurumlar ve söylem olarak dil, benliğin kaynakları, kimlik işaretlerini içerek karmaşık bir şemadır. Cumhuriyetçi sistem, bir söylem olarak toplumun temeli olarak dini tanıma yoluyla eliti ve kitleleri birbirine bağlayan köprüler oluşturan, eski Osmanlı pratiğinden ayrılmıştır. Cumhuriyet ideolojisi, bir söylem olarak İslamiyet'in yerini reddederek okumuşlarla diğerleri arasındaki aralığı derinleştirmiştir.³⁸ Bu durum *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*'de, herkesin serbestçe düşüncelerini açıklama hürriyetinin devletin gelişimi açısından önemli olduğu belirtilerek sabitlenir. Bunun "memleketin huzur ve sükûnunu bozacak surette" olmaması gerektiği vurgulanır. Gazetelerin "mektep kitapları" olmadığı, "en adi yalanları işaada" basınının rol oynadığı fakat "ilk zamanlarda kazanç işinden başka bir şey olmayan gazeteciliğin" ülke için uygun bir duruma dönüştürülebileceği ifade edilir.³⁹ Gazeteler, dernekler yurttaşın eğitilmesinde rol oynayan konumda betimlenir.

Yurttaşın yaratılmasında vazgeçilmez unsur olan okul konusunda ise, "Tedris Hürriyeti" başlığı altında yer verilir. Devletin vatandaşlarını eğitime konusunda ilkokul zorunlu tuttuğunu ve toplumun geneli için eğitim-öğretimin devlet kontrolünde olması gerektiği yer alır. "İlk Hak, İlk Vazife ve Hak ile Vazifenin Münasebeti" bölümünde, bir insanın hakkının diğeri için vazife olduğu belirtilerek hakkın ve vazifenin birbirinden ayrılamazlığı savunulur. Devletin "herkesin haklarını ve vazifelerini tayin" ettiği, "ihtardan idama kadar giden hukuk müeyyideleri ve ahlâki müeyyideler"le vazifelerin yerine getirtileceği vurgulanır. "Vatandaşın devlete karşı vazifeleri" başlığı altında, devletin ihtiyaç duyduğu vatandaş özellikleri şöyle sıralanır:

Devlet asayışı temin etmek için, memleketi müdafaa eylemek için, sıhhati yerinde, gürbüz ve anlayışları, milli hisleri, vatan muhabbetleri yüksek vatandaşlar ister.

36 Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 71.

37 Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 17.

38 Şerif Mardin, "Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (edit. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım İstanbul 1999, s. 56-58.

39 Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 76-77.

Görüş

Akademik
Bakış

245

Cilt 4 Sayı 7
Kış 2010

Devlet; dâhilde ve hariçte milleti işlerini görüdürecektir yüksek kabiliyetli vatandaşlara muhtaçtır.⁴⁰

Siyasi hakların, “cins, yaş ve kabiliyet farkı olmaksızın milletin her ferdi-ne verilme”diğinin belirtilmiş olması Afet İnan’ın buradaki kişisel bakış açısını bize gösterir.

II.Meşrutiyet dönemi ders kitaplarındaki “teşebbüs-i şahsi” vurgusu erken Cumhuriyet döneminden itibaren yerini toplumun bütününlü ulusal kalkınmacı proje temelinde seferber etmeye yönelen bir “sorumluluk/görev ahlâkı” temasına bırakır. “Görev ahlâkı” vurgusu ekonomik azgelişmişliğe gönderme yapmaksızın, “çalışma”yı kendinde bir değer, erdem ve son tahlilde bir ahlâki varoluş biçimi olarak sunar. Bir yandan korporatist anlayış temelinde toplumdaki sınıfsal farklılıkların görmezden gelinirken, diğer yandan da Cumhuriyet’in ekonomik “öteki”si olan “tembel”e (ekonomi dışı kategori) işaret eder. Bu anlamda Cumhuriyetçi anlatıda işsiz yoktur, çalışmayan/tembel vardır.⁴¹ Vazifeler konusunda ise çalışmanın “içtimai bir vazife” olduğu, “zenginler”in bile çalışması gerektiği belirtilir.

“Vatandaşın Devlete Karşı Vazifeleri” adlı bölümde vatandaşın vazifeleri, “İntihap etmek, vergi vermek ve askerlik yapmak” olarak sıralanır. Vergi devlete karşı vatandaşın “mukaddes borcu” olarak tanımlanmıştır. “Mukaddes” ve “borç” kelimelerinin seçilmiş olması verginin önemini temsil eder. Bu bağlamda, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*’e göre “millî şuur” oluştuğunda “malî mükellefiyet” olarak ifade edilen vergi, ortak hayatı temsil eden “devlet için bir hak, vatandaş için bir borç”tur. Kitaba göre kişi nasıl yakını için bütün servetini harcayabilirse, devlet istediğinde de aynı duyguyu hissetmelidir. Bunu hissetmiyorsa, bunun nedeni “müşterek varlığı ve şahsi varlığından hariç ve ondan ayrı ve menfaatleri birbirine zıt olarak telâkki edilmesindedir”. Bu durumun ise, “o ferdin noksanını” ve devletin kendi “nimetleri” ile “şahsî varlık” arasındaki bağı hissettirememiş olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Verginin devlete hizmeti karşılığında ödenen bir ücret veya “asayiş ve emniyeti muhafaza etsin diye ödenen bir sigorta ücreti” olmadığını altı çizilmekte; devletin yaptığı bütün hizmetlerin bütün vatandaşların “maddî ve manevî” çıkar ve mutluluğu için gerekli olduğu belirtilmiştir.⁴²Bütün kitap boyunca, tek görsel malzeme olarak verginin nasıl alındığı ve nerelere harcandığı gösterilmiştir (Bkz. Ek 2).

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabı, vatandaş için temel vazifelerden biri olarak “askerlik” yapmayı işaret etmiştir. Türklerin her ferдинin göçebe hayat sürerken asker olduğu ve yerleşik hayatla birlikte “ordu”ya ihtiyaç duyulduğu belirtilerek. “Ordu Hayatı” başlıklı bölüm ile askerlik vazifesinin “istekle ölüme hazır bulunmak askerliğin en ciddî alâmetidir” denmektedir. “Manevi bir vazife”

40 Afet, a.g.e., s. 53.

41 Füsün Üstel, “Makbûl Vatandaş’ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 190.

42 Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 99-159.

fe" olarak askerlikte, insanların "arkadaşlık" bağı ile birbirlerine bağlı oldukları; "üniforma"nın önemi vurgulanır. "Bir milletin ne kadar medenî olursa olsun intizam ve asayişin temini için polis, jandarma ve hatta ordu"ya ihtiyaç duyduğu vurgulanır. Ordunun, diğer milletler karşısında bağımsızlığı korumak için güçlü olması gerektiği belirtilir⁴³ "Ordu Mektedir" bölümünde milleti oluşturan bireylerin terbiyesi için maarıftan sonra ordunun önemi şöyle açıklanır: ... Memleketin her tarafında nur ocakları, memleket evlâdının dimağlarını aydınlatmaya çalışmaktadır. Bütün bu ocakların yanında asker ocağı da, aynı vazifeyi görmektedir. ...yalnız askerlik noktai nazarından değil, irfan noktai nazarından da tedris ve talim eden bir mektep, bir terbiye ocağıdır. Bu ocakta vatandaşlar, müsavâtî öğrenirler; cesaret ve teşebbüs fikirlerini inkişaf ettirirler. ...Bir millet birinci derece milletler sırasına her şeyden evel askerlerle ve askerliği ile dâhil olur.⁴⁴

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabında, "intihap" yani seçme hakkı ayrı bölüm halinde ele alınmıştır. Bu bölümde hükümet biçimleri doğrudan, yarı doğrudan ve temsili hükümet olarak açıklanmış, seçimin hem hak hem ödev olduğu belirtilmiştir. "İntihap Hem Vazife Hem Haktır" başlığı altında seçimin "millî hâkimiyet prensibinin fiilen tatbiki" olmasından dolayı vatandaş için hak olduğunu, "vatandaşlar müşterek menfaat ve talilerine karar verirken hep beraber dikkatli olmak mecburiyetindedirler" ifadesi ile seçimin aynı zamanda vazife olduğu belirtilmiştir. Bu bölümde Afet İnan'ın saptaması oldukça ilginçtir:

İntihabın hak olduğu nazariyesi, millî hâkimiyetin ifadesidir; millî hâkimiyet, istisnasız vatandaşların umumi heyetindedir. Buna binaen-sabiler ve delilerden başka- bütün vatandaşlar *erkek ve kadın* intihapta rey hakkına sahiptir. Çünkü, milletin her ferdi, kendi mevcudiyeti kadar esaslı bir hakka sahiptir. Millî hâkimiyetin cinsiyet farkı gözetmeksizin, milletin bütün azasına ait olduğunda elbette şüpheye mahal yoktur. Bundan şüphe edenler demokrasi ve millî hâkimiyetin ne olduğunu anlamaktan âciz olan kimselerdir; asıl intihap hakkına kabiliyeti, liyakati, olmayacak olan bu gibilerdir.

İntihap hakkının bütün vatandaşlarca tatbikına, kanunen hiçbir mâni bulunmamak lâzımdır. Millî hâkimiyet, cemiyetin yalnız bir kısmının lehine parçalanamaz. İntihabın bir vazife olduğu nazariyesi taraftarı olanlar da, intihabın umum millete ait bir hak olduğunu kabul ederler. Fakat şu noktai nazarı ileri sürerler: Millet umumî menfaatte kimlerin faal olması icap edeceğini tayin hakkına sahiptir. İşte bu suretle intihap hakkını bir vazife yapan nazariyeye vâsil oluyorlar ve vazifenin en iyi ifa edecekleri tahmilinden bahsediyorlar.⁴⁵ Burada, yurttaşlar açısından hem "hak", hem de "vazife" olan seçimin, 1930'ların muhalefetsiz ortamının son derece dar sınırları içinde "gerçekleştiği" olgusu görmezden gelinmiştir.

43 Afet, *a.g.e.*, s. 163-184.

44 Afet, *a.g.e.*, s.184-186.

45 Afet, *a.g.e.*, s.125.

Sonuç

Türkiye’de yurttaşın yaratılmasında Cumhuriyet pedagoglarının ihtiyacı olan, inşacı bir yurtseverlik formülü olmuştur. Bu nedenle dil ve tarih öğeleri, kurucu unsur olarak kullanılmak istenmiştir. Vatandaşlık kavramının içeriğini belirleyen, Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze kadar gelişen tarih anlayışı, bu unsurları belirleyen temel öğeler olmuştur. Bu öğelerin kullanıldığı Yurttaşlık Bilgisi dersi, “millet” tanımından yola çıkılarak vatandaş ve devletin birbirine karşı görevleri, özgürlük, dayanışma, seçim gibi konular çerçevesinde öğretimde yer almıştır. *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, dersin amacı ve konuları gereği kurucu kadroya, siyasal kavramlar veya konular hakkında görüşlerini ifade etme fırsatı sağlamıştır. Bu niteliğiyle kitap, kurucu kadronun özellikle Atatürk’ün bu konulardaki düşüncelerinin neler olduğunu öğrenebileceğimiz önemli bir kaynaktır. Yurttaşlık Bilgisi dersi alanında önemli bir dönüm noktasını oluşturan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, 1930’dan 1939’a kadar ortaokullarda yurttaşlıkla ilgili tek ders kitabı olarak okutulmuş, ancak Atatürk’ün ölümünden sonra uzun süre ders kitabı olmadığı halde yeni basımları yapıp genel okuyucu kitlesine de ulaştırılmamış, sadece bir kuşağın siyasal eğitiminin temel dayanağı olmuştur.

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabında, birbiriyle çelişen iki tasarımın⁴⁶ kaygısı görülür. Bunlardan ilki, Batılı eğitim sistemiyle ders kitaplarını yazmak ve bunun için de Müslüman, özellikle Osmanlı boyutlardan sıyrılmış bir kimlik yaratmak için Türklerin Asyalı köklerini övmektir. İkincisi ise, Osmanlı döneminden miras kalan tarih yazımı alışkanlıklarından kopmamaktır. Bunlardan ilki seçilerekulus-devlet kurma idealine ulaşılmaya çalışılmıştır. Kitapta yer alan vatandaşlık anlayışı, devletin vesayetindeki vatandaş öngörmüş, vazifelerin/görevlerin öncelikli olduğu bir vatandaşlık anlayışının sınırlarını çizmiştir.

Kaynaklar

AFET, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

AFET, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* Devlet Matbaası, İstanbul 1933.

AYDEMİR Şevket Süreyya, *Tek Adam Cilt III*, , Remzi Kitabevi, 24. Baskı, İstanbul 2008.

COPEAUX Etienne, *Türk Tarih Tezinden Türk-Islam Sentezine*, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.

İNAN A. Âfet, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları* (haz. Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural), Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

46 1931’in tarih ders kitabı, geleneksel bir görünüm çizmekte ve Antik çağa yönelik Batılı bakışa bağımlı kalmakta, İslamiyet’e ilişkin tarihsel anlatım ise, yapısı ve özü bakımından klasik Müslüman tarih yazımına uygun bir çizgi izlemektedir. İslamiyet hakkındaki sayfalar, klasik yapılarına karşı bugünkü kitaplarda bulunmayan lâik bir anlayışın izlerini taşımakta ve eski Türkler üstüne olan bölümler, Türklerin öncüllüğü ve üstünlüğü fikirlerini belirtmektedir. Bkz., Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-Islam Sentezine*, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 45.

İNAN Arı, *Prof. Dr. Afet İnan*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2005.

MARDİN, Şerif; "Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (edit. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım İstanbul 1999, s. 54-70.

MEHMET EMİN, *Yurt Bilgisi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1930.

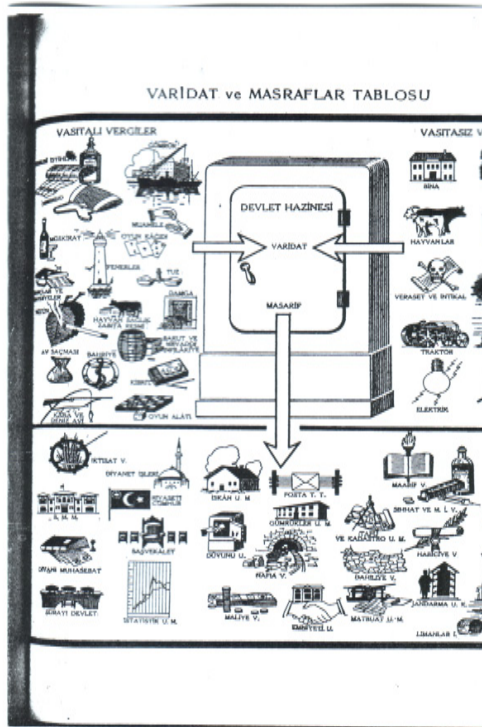
ÖZANKAYA, Özer; "Yurttaş İçin Medeni Bilgiler" ya da Çok-Partili Dönemde Rafa Kaldırılan Demokrasi Dersleri", *Mülkiye*, Cilt:XXVI, Sayı, 233, Mart-Nisan 2002, Ankara s. 93-99.

PEKER Recep, *İnkılab Dersleri*, T.C. Maarif ve Derleme Müdürlüğü, 1935.

ÜNDER Hasan, "Milleti Müsellaha ve Medeni Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, Sayı 192, Aralık 1999, Ankara s. 48-56.

ÜSTEL Füsün, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005

Ek 1: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Kitabında Yer Alan Varidatlar ve Masraf Tablosu⁴⁷

47 Afet, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.145.